

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Ненад Ивановић

Институт за српски језик САНУ је основан 15. јула 1947. године. Први управник Института, уједно и најзаслужнији за његово оснивање у времену после Другог св. рата, био је лингвиста академик Александар Белић.

У време оснивања Института за српски језик, А. Белић је био присутан у језичкој делатности Академије преко четири деценије. За то време се бавио дијалектологијом, историјом језика, савременим језиком, лексикографијом, општом лингвистиком и словенском филологијом. Имајући у виду да је А. Белић већ половином 20. века био један од најистакнутијих европских лингвиста, не чуди што је управо он био најпозванији да формулише програм Института у послератном времену.

У акту упућеном Академији наука крајем 1946. године, А. Белић је дефинисао правце развоја модерне језичке науке у Србији и предложио њену институционалну потпору. Указујући на чињеницу да се наш савремени књижевни језик развија више од сто година, Белић је тада истакао да би његову обраду требало вршити кроз колективни рад стручњака из разних области лингвистике. Тиме је ударен темељ заснивању научних пројеката у Институту. Стручна обрада језика би, према Белићевим речима, треба-

ло да се одвија кроз следеће активности: израду речника савременог књижевног језика у коме би била сва скупљена лексичка грађа (са тумачењима) од Вука Караџића до данас; израду термилошких упутстава и речника; израду граматике која би у први план ставила принципе грађења речи и синтаксичко устројство реченице; изучавање акценатских типова и израду дијалектолошке карте и језичког атласа; утврђивање порекла речи и замењивање непотребних туђица народним речима; спровођење стилистичких проучавања језика. Циљеве и методе ових истраживања (којима су током времена придружена фонолошка, ономастичка, етимолошка, историјсколексичка и друга испитивања) А. Белић је формулисао

имајући у виду традицију лингвистичког рада у Србији током 19. и прве половине 20. века, а такође и питања кодификације савременог српског језика у актуелном тренутку. На овим темељима развио се Институт за српски језик као научна институција која се бави описом и тумачењем савременог књижевног језика у времену од Вука до данас, као и питањима говорне културе и језичке норме.

Основни задатак Института, онда као и данас, јесте да реализује научне пројекте. Његов најобимнији пројекат носи назив *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. До првих подстицаја за израду великог описног речника српског језика у Академији је дошло средином 19. века, када је на седници Друштва српске словесности од 28. фебруара 1852. Јован Стејић изложио *Предлог за српски речник и српску граматику*. Стејићев *Предлог* је садржавао нацрт „пространог српског речника“ који обрађује два идиома: „писмени језик“ (тј. језик књижевних, научних и стручних дела); и „говорни простонародни језик“ (који је представљен Вуковим *Рјечником* и збиркама речи из народа). Нацртом тезаурусног речника као приручника који обрађује лексичке, семантичке и

др. специфичности књижевног и народног језика Ј. Стејић је покренуо питање којим ће се у наредна два века бавити најзначајнија имена српске лексикографије и лингвистике. Даље, на основу Предлога да се отпочне купљење грађе за академијски Српски Рјечник, и да се за тај посао установи у Академији Лексикографски одсек Стојана Новаковића из 1893. године основан је Лексикографски одсек, који се испрва бави само прикупљањем грађе, а касније (посебно од списа Српски речник књижевног и народног језика Александра Белића из 1926. године) и њеним уређењем и критичко-лексикографском обрадом. Од 1947. године израда Речника САНУ постаје главни научни задатак Института за српски језик, који преузима послове Лексикографског одсека. Напоредо уз ексцерпцију грађе из књижевних дела и народних говора, четрдесетих и педесетих година 20. века у Одсеку се активно ради на методологији акценатско-морфолошке обраде речи, подели одредница на примарне и секундарне, обради деривата, фразеологије, обради страних речи и др. Први том Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ изашао је из штампе 1959. године, а његова методологија се унапређује са сваком наредним томом и сваком новом генерацијом лексикографа. До сада је изашло 19 томова овог речника (у просеку 11.500 речи по тому), који граматички и семантички идентификују и лексикографски обрађују речи на слова од А до П. Израда Речника САНУ у другој половини 20. века довела је до формирања Београдске

лексикографске школе, познате и цењене у словенском свету.

Напоредо са лексикографским радом, у оквиру Дијалектолошког одсека Института за српски језик реализује се пројекат Дијалектолошка истраживања српског језичког простора. До првих дијалектолошких истраживања српског језика у духу савремене лингвистике долази почетком 20. века, са Белићевим научним путовањима по источној и јужној Србији (1901. и 1902) које спроводи као члан Етнографског одбора Академије наука, а затим и са његовом студијом Дијалекти источне и јужне Србије (1905) објављеном у првом броју часописа Српски дијалектолошки зборник. Белићево велико интересовање за српску дијалектологију, сталан додир са дијалектолошком грађом (било да је сам прикупља од изворних говорника или да се са њом упознаје посредно, путем збирки народних речи у грађи за Речник САНУ), као и уређивање часописа Српски дијалектолошки зборник, допринело је томе да се у првој половини 20. века дијалектологија развије у самосталну и изграђену научну дисциплину. Данашња дијалектолошка истраживања у Институту врло су разграната и обухватају више научних задатака: израду Српског дијалектолошког атласа, затим израду појединачних дијалекатских речника за више локалних говора и говорних зона, учешће у изради Општесловенског дијалектолошког атласа, Европског лингвистичког атласа и других публикација, ономастичка испитивања и израду Српског ономастичког речника и др. Последњих година се

активније ради на историјско-дијалектолошким и дијалектолошко-етимолошким истраживањима прикупљене грађе.

О Етимолошким истраживањима српског језика и изради Етимолошког речника српског језика у оквиру Академије први пут се говори 1942. године, када Хенрик Барић и Радосав Бошковић израђују нацрт савременог етимолошког речника који би обрађивао речи српског језика из лексиколошке, генетичко-историјске, културно-социолошке, еволутивно-семасиолошке, етимолошке и балканистичке перспективе. Иако је овај нацрт стицајем ратних околности остао у рукопису, он је утицао на то да се средином 20. века озбиљније проговори о потребама и могућностима израде етимолошког речника. Покретач савремених етимолошких истраживања српског језика био је лингвиста академик Павле Ивић, који је најзаслужнији за то што је у оквиру Института за српски језик 1983. године основан Етимолошки одсек. Године 1998. у оквиру Одсека штампана је Огледна свеска Етимолошког речника. На основу искустава у њеној изради и преданог научног рада о етимологијама засебних речи, припремљене су и у времену од 2003. до 2008. издате три свеске Етимолошког речника српског језика (обрада речи на слова А–Б). Будући да је Етимолошки речник српског језика осмишљен као свеобухватни тезаурис у више томова, у току његове израде природно се јавила потреба за приручним етимолошким речником мањег обима, који би у оквиру једног тома заокружио основни лексички

фонд српског језика. Тренутно се рад у Етимолошком одсеку Института за српски језик одвија паралелно на изради оба поменута речника: тезаурусног и приручног.

Институтски пројекат под називом *Обрада старих српских споменика и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српског јеванђељског речника* покренут је 1969. године, када је и основан Одсек старословенског језика. Пројекат је покренут на подстицај угледних старословениста и историчара језика, у сагласју са сродним академским подухватима у словенском свету. Више од четири деценије постојања Одсека старословенског језика обележене су ексцерпцијом грађе за црквенословенски и јеванђељски речник и обликовањем њихових лексикографских концепција. Напоредо са овим, ексцерпирано је и око 50.000 листића из десет апостола из XIII и XIV века, али је ова грађа нестала приликом реновирања зграде Академије наука и селидбе Института за српски језик у зграду у Ул. Ђуре Јакшића 9. Као саставни део рада на рапшчитавању и ексцерпцији канонских споменика старе српске писмености 1989. године је штампано критичко издање Мирослављевог јеванђеља (аут. Никола Родић и Гордана Јовановић), којим је започет богат приређивачки и издавачки рад у Одсеку. Уз ово, године 2007. издата је *Огледна свеска српскословенског речника јеванђеља*, у којој су на увид научне јавности стављени садашњи резултати рада на поменутом речнику.

Посматрани у укупности спроведених истраживања и научних резултата, побројани

пројекти чине мозаик лингвистичких знања која су се унутар зидова Института за српски језик стрпљиво прикупљала у периоду од преко једног и по stoleћа. Када се ово има у виду, јасно је зашто је улазак Института у нову еру научних истраживања, који се догодио на размеђи 20. и 21. века, обележила потреба за новим научним пројектом који би повезивао постојећу традицију проучавања српског језика са модерним токовима језичке науке, и тиме допринео да се прикупљена знања дефинишу и усаврше у теоријско-методолошком кључу модерне лингвистике. Такав пројекат је покренут 2005. године, и носи назив *Опис и стандардизација савременог српског језика*. Покретањем овог пројекта уједно је заокружена важна тачка Белићевог визионарског програма из 1946. године: она која је везана за израду „велике исцрпне граматике савременог српског језика“, у којој би „били израђени до ситница сви делови граматике: и гласови, и начини грађења речи, и облици и синтакса ... Из овакве грађе изашли би сами од себе принципи наше савремене граматике или, како се то обично каже, наша нормативна граматика“. У складу са изложеним, пројекат се одвија кроз истраживања у областима фонологије, морфологије, лексикологије, лексикографије и синтаксе; а његова реализација примарно обухвата израду: монографија (*Лексикологија савременог српског језика* Р. Драгићевић (2007)), затим, специјализованих речника (нпр. *Обратни асоцијативни речник српског језика* Р. Драгићевић,

П. Пипера и М. Стефановић (2011)), као и других приручника, студија и чланака.

Реализацију пројеката као основицу научног рада у Институту за српски језик прати објављивање четири лингвистичка часописа: *Јужнословенског филолога* (покренутог 1913) и *Српског дијалектолошког зборника* (покренутог 1905) – чији су издавачи Српска академија наука и Институт за српски језик; и *Нашег језика* (покренутог 1932) и *Лингвистичких актуелности* (покренутог 2000) – чији је издавач Институт. Поменути часописи, сваки у оквиру своје уређивачке концепције, представљају публикације фундаменталне за лингвистичка истраживања српског језика у различитим предметним областима.

Поред часописа, у институтске публикације убрајају се и две едиције намењене објављивању монографија сарадника запослених на научним пројектима (махом њихових магистарских и докторских теза). Прва, старија, јесте едиција под насловом *Библиотека Јужнословенског филолога*, а друга – едиција под насловом *Монографије*.

У срцу Института за српски језик налази се његова библиотека, која броји преко 15.000 књига и часописа лексикографског, научног и књижевног карактера. Поред речника и монографија, у Библиотеци се чувају и издања бројних дела која чине канон српске језичке и књижевне културе (нпр. прво издање Вуковог превода *Новог зајета* из 1847. године, које носи сигнатуру 1). Записи на маргинама старих књига сведоче о томе да је

Библиотека основана у време Друштва српске словесности, са наменом да буде приручна библиотека за израду „пространог српског речника“. Почетком двадесетог века она већ броји више хиљада књига које су биле похрањене у дрвеним орманима, док су се највредније књиге чувале у фиокама библиотекарског стола. Задржавши свој претежно лексикографски карактер, библиотека се углавном увећавала присаједињењем разних личних фондова чланова Академије (нпр. Јована Н. Томића); затим, пријемом ауторских примерака речника и стручних књига (нпр. Вуковог *Рјечника* или *Рјечника*

из књижевних старина српских Ђуре Даничића са њиховим белешкама на маргинама); као и драгоценим поклонима који су попуњавали добро уочене тематске празнине у фонду. Временом се ова библиотека развила у једну од бољих прегледних колекција књига и часописа из 19. и 20. века који дају увид у различите епохе и правце развоја савременог српског језика.

Узет у укупности свог научног и кадровског потенцијала, Институт за српски језик САНУ има статус водеће научне институције у земљи која се бави истраживањима српског језика и питањима његове стандардизације.

Извори:

Александар Белић, *Акт о оснивању Института за српски језик САН упућен Председништву САН* (ненасловљено), рукопис. Новембар 1946. Архив САНУ.

Хенрик Барић и Радосав Бошковић, *Извод из експозеа о етимолошкој обради Огледа Академијина речника*, рукопис. Јун 1942. Архив САНУ.

Шездесет година Института за српски језик САНУ, зборник радова, књ. 1. Београд: Институт за српски језик САНУ. 2007.

Српска академија наука и уметности. Институт за српски језик. Веб-сајт на адреси: <http://www.isj-sanu.rs>.

